

ПРОФЕСІЙНА СТРАТИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 42–46

Визначення співвідношення між етносами України за основними видами їхньої зайнятості — важливе завдання, вирішення якого допоможе з'ясувати рівень соціальної структурованості етнічних суб'єктів, а відповідно і їх місце в суспільному житті.

Важливим чинником для розуміння соціальних умов розвитку інонаціонального населення, його етнічної самоідентифікації, формування національної еліти, можливостей самоорганізації, місця у суспільному житті тощо є дані про виробничу зайнятість та суспільний поділ праці серед етносів України. Особливо це стосується кінця ХІХ — початку ХХ ст., коли етнічні меншини розпочали активну боротьбу за свої національні права.

Але ця проблема на сьогодні залишається недостатньо дослідженою. Окремі її аспекти знайшли висвітлення у працях таких сучасних науковців, як О. Буравський, В. Гвоздик, О. Донік, О. Калакура, М. Костюк, І. Лісевич, І. Монолатій, Л. Потапчик, О. Суліменко, М. Чумак та ін. Важливою для вивчення питання є також колективна монографія “Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект”.

Проаналізуємо найбільші національні меншини України за основними видами їхньої зайнятості та з'ясуємо рівень структурованості етносів напередодні Української революції 1917–1921 рр.

Одним із тих, хто започаткував вивчення зазначеної тематики, був відомий український соціолог М. Шаповал. Визначивши українську націю як *неповне суспільство*, вчений мотивував свою думку так: “... Хліборобство ведуть *українці*, а промисел, торгівля, наука й культура та публічна адміністрація в руках *не українських*. Ми знаємо, що українці в промислі є робітники, а капіталісти є росіяни, жиди, поляки і інші. Так само є трохи українців у торгівлі, але ця торгівля — дрібне крамарство, переважно сільське, зв'язане

ще з фізичною працею, купецтво ж на Україні знов таки росіяне, поляки, жиди і ін., словом, національні меншости. Наука, мистецтво в українців у початках, а місто як осередок духовної культури є не українське: на Вел. Україні воно має російський характер, у Галичині — польський, на Підкарпатті — угорський, на Буковині — румунський. Як особливий додаток — поруч державної нації стоять *жиди*, що ведуть промисел і торгівлю та підтримують культуру державної нації. Публічну адміністрацію (владу) ведуть *росіяне* на Вел. Україні й Кубані (тепер з додатком жидів), в Галичині — поляки, на Буковині і в Бессарабії — румуни, на Підкарпатті — чехи (раніш — угорці)” [33, 17].

Для того щоб стати повним суспільством, українська нація, на думку М. Шаповала, “повинна розкластись на кілька суспільних груп: одна група зорганізує і вестиме промисел, друга — обмін продуктів, третя — обслуговуватиме транспорт (залізниці, пароплави і ін.), четверта — вестиме культурну роботу і науку так, щоб задовольнити всі культурні потреби цілого суспільства, п'ята — нарешті, вестиме громадську і політичну адміністрацію (державна, міське самоврядування)” [33, 17]. До тих пір, поки українська нація була неповною (неструктурованою), вона залишалася “лише частиною суспільства на Україні, а другі частини цього суспільства є нетрудові класи” [33, 18].

Варто зазначити, що останнє твердження М. Шаповала не зовсім точно відображає сутність речей. Логічніше було б вести мову про “другі частини” суспільства, тобто національні меншини, не

як про “нетрудові кляси”, а як структурованіші, порівняно з українцями, організми. В них, як правило, названі вченим п’ять суспільних груп, були представлені більш пропорційно.

Соціальна структура росіян-переселенців на перших порах була зумовлена головним чином потребами військового утримання території за Росією. Переважала так звана державна колонізація — переселення різних категорій “службово-ратних людей”, які відбували там військову службу, отримуючи за це приміські слободи і землі за межами поселень [10, 597]. З часом із цих людей сформувалося ядро місцевої адміністрації, яке постійно поповнювалося новими російськими переселенцями і слугувало опорою імперської політики в краї [17, 155]. Зростав відсоток військових поселенців — державних селян, які сплачували поземельну ренту і поставляли необхідну кількість солдат [10, 597].

З другої половини XVIII ст. посилюється поміщицька колонізація — переселення російських поміщиків, які отримували величезні наділи землі в Україні, закріпачених селян із різних губерній Росії. Згодом дедалі помітнішу роль у формуванні російського населення України відіграла “вільна” колонізація, що складалася переважно з селян-втікачів із російських губерній [17, 155]. Наприкінці XIX ст., з розвитком капіталістичних відносин, істотно збільшився приплив росіян у міста і на промислові об’єкти України, насамперед у ті галузі господарства, які мали певні традиції розвитку в Росії [10, 597].

На 1 січня 1916 р. найбільше російського населення в Україні працювало в сільському господарстві — 60 % та промисловості — 21,5 %. Порівняно високою була частина росіян, зайнятих в адміністрації — 3,5 % і збройних силах — 1,4 %. Вона відбивала політику царського уряду, спрямовану на збереження й посилення ключових позицій російського населення у політичному житті. 4,4 % росіян було зайнято на приватній службі, 3 — у торгівлі, 2,3 — мали особисті доходи і підмоги, які включали прибутки від так званих вільних професій — лікарів, провізорів, адвокатів, великих домовласників, а також тих, хто отримував пенсії та інші підмоги, 2 % — на транспорті тощо [27, 70].

Найсвоєріднішою професійною структурою серед нацменшин відзначалися євреї. Їхні традиційні заняття виявилися законсервованими жорсткими умовами смуги осілості. За рішенням царату, євреям були дозволені тільки певні види господарської діяльності [14, 75]. Зокрема, мешканці містечок могли займатися посередницькою торгівлею між містечком і навколишніми селами

та певними видами ремесла [7, 166]. Основна ж маса євреїв, яка проживала в сільській місцевості, займалася сільським господарством, орендою переробних підприємств, дрібною торгівлею, ремеслом тощо [18].

Таке становище призвело до того, що у відповідних професійних групах частка євреїв була непропорційно високою [21, 47]. Так, на початку XX ст. з 5 млн російського єврейства майже 59 % займалися виключно торгівлею [14, 75]. У Великій Україні на 1 січня 1916 р. цей показник становив близько 39 % [27, 70], у Східній Галичині на початку XX ст. — 29,4 %, або 74 % усіх зайнятих у торгівлі краю [21, 47]. Серед торговців і власників транспортних засобів на Закарпатті єврейські купці становили 48 % від усього самодіяльного населення [18].

Критичне ставлення українського населення, особливо в Галичині, викликала діяльність тих кіл єврейства, які займалися різноманітними фінансовими операціями. Дослідники відзначають, що єврейські посередники, орендарі й шинкарі тримали у повній залежності українське село. Лихварський визиск селянства, споювання селян та нищівне господарювання орендованими ними ресурсами були виявами єврейської переваги в економіці краю [23, 672].

Високим був показник зайнятого єврейського населення у промисловості. Серед цієї групи були і заможні підприємці, й промислові робітники. Але цілком переважали ремісники — 33 % усього єврейства смуги осілості [21, 20]. У Східній Галичині в промисловості євреї у 1900 р. становили близько 40 % [21, 47].

Невелика кількість євреїв була зайнята в сільському господарстві. Наприкінці XIX ст. в європейській частині Російської імперії їхня частка становила 3,21 % усього єврейського населення. Зосереджувалося воно в основному в Україні, де було 36 єврейських сільськогосподарських колоній, у яких налічувалося майже 30 тис. хліборобів. Однак до весни 1914 р. і ця кількість зменшилася до 23 тис. осіб, зосереджених у 27 колоніях [30, 67]. У Галичині в сільському господарстві були зайняті від 5 до 10 % євреїв [23, 672]. У їхньому користуванні в 1902 р. було понад 10 % земельної власності [18]. На Закарпатті у 1867 р. сільським господарством займалися 86 тис. євреїв [30, 67].

Емансипація євреїв у Австро-Угорській імперії сприяла зростанню їхньої частки серед державних службовців. Зокрема, до 1897 р. євреї становили 58 % урядових чиновників і суддів Галичини [6].

На соціальний стан поляків значно вплинули заходи російського уряду у зв'язку з польськими повстаннями 1830–1831 і 1863 рр. Царат уживав заходів до послаблення можливостей польських урядовців і поміщиків чинити вплив на міське населення, і це супроводжував, зокрема, витісненням поляків з адміністрації і взагалі з міст. Відповідно зростала й кількість поляків, безпосередньо зайнятих у землеробстві і переробних галузях [21, 18]. Перед революцією 1917 р. у Наддніпрянщині в сільському господарстві було зайнято 46,8 % польської людності від її загальної кількості [1, 18]. У Східній Галичині на доходи від сільського господарства на початку ХХ ст. жило 59,7 % поляків. Серед усього місцевого населення, зайнятого в галузі, поляків було тільки 21,9 %, але при цьому більша частина великої земельної власності перебувала саме в їх руках [21, 44, 45], що зумовлювало домінуюче становище поляків у цій галузі економіки.

Крім землеробства і тваринництва, польські селяни активно займалися й ремеслами, промислами, торгівлею. Але їх частка була незначною [4, 13, 15].

Істотну роль поляки відігравали у фабрично-заводському та кустарному виробництві, зокрема у цукроварінні, винокурінні, борошномельному, паперовому, сукноробному, ковальському, гончарному тощо [4, 15–16]. Вагомим був їх внесок у технічний прогрес. Чимало поляків працювали конструкторами, директорами заводів, на інших керівних та інженерно-технічних посадах [11, 103; 15, 44]. Загалом у промисловості Великої України працювало 24,1 % поляків [1, 18]. Дещо нижчим на початку ХХ ст. був відсоток поляків-промисловців у Східній Галичині – 12,8 % [21, 44] їх загальної кількості, що зумовлювалося умовами економічно відсталого, аграрного краю.

Помітним був внесок поляків і в розвиток торгівлі. Здебільшого вони торгували цукром, зерновими, спиртними напоями, вовною, лісом, папером [4, 13–14]. Якщо у Великій Україні торгівлею займалося 2,2 % [1, 18] поляків від їх загальної кількості, то в Східній Галичині – 7,7 % [21, 44]. Остання цифра зумовлена присутністю у цій групі польськомовних євреїв.

Завдяки високому рівню освіти і професійної підготовки поляки, хоча й витіснялися владою, посідали значне місце в адміністративному апараті, медицині, приватній службі, освіті, армії [21, 20]. На 1917 р. ця категорія становила в Наддніпрянщині 26,9 % [1, 18] усього польського населення.

Відповідний відсоток поляків у Східній Галичині був утричі меншим і становив на почат-

ку ХХ ст. близько 9 % [21, 44]. Проте, польські магнати і шляхта домінували в усьому політико-економічному житті аграрного краю.

Згідно з підрахунками за видами занять на 1000 осіб населення на 1 січня 1916 р. найбільше були задіяні в сільському господарстві України німецькі колоністи – 57,7 % їх загальної кількості [27, 70]. Серед їхніх здобутків у розвитку галузі варто виокремити освоєння значних площ неживаних та малозаселених земельних угідь шляхом їх меліорації, підвищення культури землеробства, садівництва, упорядкування лісового господарства, розведенні нових порід худоби і поліпшення її годівлі [20; 28; 12, 140].

Другим за поширеністю серед німецького населення заняттям була приватна служба – 6,2 % [27, 70]. Зокрема, у поміщицьких маєтках, рідше на промислових підприємствах, німці обіймали посади управляючих, виконували інші адміністративні функції [13, 87–88].

Єдиним видом зайнятості, де німці випереджали як українців і росіян, так і євреїв із поляками, були вже згадані особисті доходи й підмоги. Частка німецького населення становила там 4,3 % його загальної кількості [27, 70].

Доволі високим був і відсоток німців в адміністрації – 3,2 % їх загальної кількості [27, 70]. За цим показником вони поступалися лише росіянам і євреям.

Активно займалося німецьке населення й торгівлею – 4,1 % його загальної кількості [27, 70], поступаючись у цій галузі серед чисельніших етносів Великої України тільки євреям. Можливо, серйозні позиції німців у торговій сфері були зумовлені їхнім менталітетом. Джерела засвідчують, що “колоністи ні з ким не входили в угоди, ні з якими торговцями, а самі відвозили свої лишки і свої товари... у магазини, на базари та ярмарки” [2, 36]. Серед представників купецького стану в Україні німці, маючи в 1897 р. 1971 особу [9, 159], за кількістю поступалися лише євреям, росіянам та українцям.

Порівняно низькими серед німецького населення були показники його участі в промисловій діяльності – всього 0,2 % [27, 70]. Проте, дослідники відзначають, що розвиток ремесел і промислів серед німців мав певну специфіку. Повністю присвячувала себе цим заняттям, живучи лише доходами з них, дуже незначна кількість колоністів. Це пояснювалося тим, що більшість поселенців самі виготовляли необхідні для ведення господарства знаряддя праці та предмети домашнього побуту і самі ремонтували їх [13, 89]. Серед німців-промисловців в Україні переважали під-

приємці, інженерно-технічні працівники, службовці, кваліфіковані робітники [21, 20].

Загалом же система німецького господарювання, як влучно підмітив М. Костюк [13, 93], була побудована так, щоб забезпечити життя колоній усім необхідним, не виходячи за її межі і без будь-якого втручання ззовні, тобто була своєрідним, майже замкнутим економічним простором.

Серед болгарських колоністів в Україні переважало землеробство. Володіючи на 1914 р. 151347 десятинами землі, вони перетворювали степи Приазов'я в родючі поля, сади, прибуткові економії. Значну роль у їхньому господарстві також відігравали рибальство, торгівля, виноградарство й виноробство [8, 132]. У пошані були городництво, садівництво, тютюнництво. Серед ремесел переважали ті, що забезпечували домашні потреби. Приміром, у 1867 р. в Таврійській губернії налічувалося 229 болгар-ремесників, серед яких були шевці, столяри, ковалі, бондарі та ін. [17, 187].

Основою економічного життя чеських поселень в Україні було сільське господарство. Розвивалося землеробство, садівництво й городництво, велику роль відігравало тваринництво. Колоністи володіли відмінною від місцевої сільськогосподарською культурою, використовували систему багатопілля [5, 18; 31], проводили громадські меліоративні роботи, виявляючи здатність до кооперування і дивуючи цим місцевих мешканців, упевнених у неродючості осушуваних ґрунтів [16, 123]. Досконало знали технологію вирощування хмелю, який із часом став одним із головних джерел прибутків [12, 140; 16, 123].

Серед промислових галузей у чеських колоністів добре розвиненим було борошномельне виробництво, яке дало їм змогу разом із німцями стати основними постачальниками борошна для волинського села [22, 128]. Чимало чехів працювали на міських фабриках і заводах. Зокрема, у Києві постала низка підприємств із чеською адміністрацією або переважно чеським складом робітників. Імігранти, які прибули в 1870-х роках на будівництво Південно-Західної залізниці, наприкінці століття утворили чеський осередок, у якому на 1910 р. було понад 3 тис. членів [31]. Помітним було запровадження чехами елементів західноєвропейських традицій у розвиток ремесла.

Основним заняттям грецьких колоністів було землеробство, переважно екстенсивне. Вагоме місце посідала торгівля, зокрема, греки були важливими постачальниками товарного зерна на експорт [8, 132]. Серед пріоритетних були також банківська справа та промислове підприємництво [26, 115; 32, 240].

Селянами були в масі своїй шведи і молдавани. Зокрема, останні займалися виноградарством, вирощуванням тютюну і шовківництвом [8, 131].

Отже, проаналізувавши найбільші національні меншини досліджуваного хронотопу відповідно до основних видів їхньої зайнятості, варто відзначити, що за професійною ознакою вони істотно переважали українське населення, являли собою порівняно структурованіші соціальні організми. На відміну від українців, які в суспільному поділі праці переважали лише в сільськогосподарському виробництві, інші етнічні суб'єкти були представлені там більш пропорційно, особливо в тих галузях, що визначали життєдіяльність суспільства. Така ситуація напередодні Української революції 1917–1921 рр. ставила результати національно-визвольних змагань у залежність від порозуміння з національними меншинами.

Література

1. *Jabłoński H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918* / H. Jabłoński. — Warszawa, 1948. — 162 s.
2. *Багмет М. Німецькі поселенці — “біла пляма” в історії України* / М. Багмет, В. Погорелов // *Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: Монографія*. — Київ–Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. — С. 34–42.
3. *Буковина [Електронний ресурс]* // *Електронная еврейская энциклопедия*. — Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/10789>
4. *Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX — на початку XX ст. Соціально-економічне становище та культурний розвиток: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01* / О. А. Буравський; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2003. — 20 с.
5. *Волкова С. А. Чехи на півдні України (60-ті рр. XIX — 30-ті рр. XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01* / С. А. Волкова; Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова. — Одеса, 2007. — 20 с.
6. *Галиція [Електронний ресурс]* // *Електронная еврейская энциклопедия*. — Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/11028>
7. *Гаухман М. В. Російська національна політика щодо єврейського питання в Правобережній Україні (1905–1914 рр.)* // *Вісн. Луганськ. нац. у-ту ім. Т. Шевченка*. — 2010. — № 19. — С. 164–175.
8. *Гвоздик В. С. Формування етнічних груп населення Півдня України на початку XX ст.* // *Державна етнополітична політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України*. 36. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. 6–8 жовт. 2005 р. / За заг. ред. М. В. Дедкова. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2005. — С. 130–134.
9. *Донік О. М. Купецьке промислове підприємництво в Україні (XIX — початок XX ст.)* // *Проблеми історії Украї-*

ни XIX — початку XX ст. — Вип. XI. — К.: Ін-т історії України, 2006. — С. 154–168.

10. Зінченко Ю. Росіяни // Мала енциклопедія етнодержавознавства... / Редкол.: Ю. Римаренко та ін. — К.: Довіра, 1996. — С. 597.

11. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті — К.: Знання України, 2007. — 508 с.

12. Костюк М. Из истории волинско-немецких взаимосвязей / М. П. Костюк // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: Монографія. — Київ–Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. — С. 131–150.

13. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX — початок XX ст.) — Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. — 384 с.

14. Кучинська О. О. Національні меншини Української СРР на початку 20-х рр. XX ст. у переддень “великого комуністичного експерименту” // Гілея: 36. наук. пр. — К., 2009. — Вип. 22. — С. 70–77.

15. Лісевич І. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) // У. І. Ж. — 1997. — № 2. — С. 43–54.

16. Луцький Ю. В. Чехи на Україні // Вітчизна. — 1994. — № 3–4 — С. 123.

17. Міронова І. С. Національні меншини України: Навч.-метод. посіб. — Миколаїв–Одеса: ТОВ Від, 2006. — 305 с.

18. Монолатій І. Галицькі євреї в австрійський період [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.i.lviv.ua/n51texts/monolatij1.htm>

19. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.: Монографія. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. — 736 с.

20. Монолатій І. Українсько-німецькі етнокультурні процеси в Галичині [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kolomyia.if.ua/histpub/historypub12.htm>

21. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін.; Редкол. І. Ф. Курас (голов. ред.) та ін.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. — К., 2000. — 357 с.

22. Потапчик Л. Німці-волиняни // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: Монографія — Київ–Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. — С. 128–131.

23. Р. М. Жиди / Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 10 т. / Голов. ред. В. Кубійович. — Т. 2. — Львів: НТШ, 1993. — С. 670–680.

24. Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. — К.: Поліс, 2000. — 447 с.

25. Сіреджук П. Німецька колонізація Прикарпаття // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: Монографія. — Київ–Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. — С. 109–114.

26. Соколовська Г. М. Греки Півдня України: історія та сучасність / Г. М. Соколовська // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. 36. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. 6–8 жовт. 2005 р. / За заг. ред. М. В. Дедкова. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2005. — С. 114–116.

27. Статистический ежегодник России. 1916 г. (Год 13-й). — Москва–Петроград, 1918. — С. 70.

28. Суліменко О. Г. Німці Волині (кінець XVIII — початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05. — [Електронний ресурс]. — <http://disser.com.ua/contents/28626.html>

29. Хитерер В. Еврейские погромы на Украине в октябре 1905 года [Електронний ресурс]. — <http://www.jewish-heritage.org/prep52.htm>

30. Хонігсман Я. С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні // У. І. Ж. — 1994. — № 2–3. — С. 66–75.

31. Чехи // <http://www.spadshina.com.ua/narodoznavstvo/folk-traditions/Czechs>

32. Чумак М. М. Етнічний склад купецтва Лівобережної України у другій половині XIX — на початку XX ст. // Вісн. Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. — 2010. — № 19. — С. 237–242.

33. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма — Прага: Вільна спілка, 1928. — 333 с.

Дослідження основних тенденцій виробничої зайнятості та суспільного поділу праці серед етносів України дало можливість з'ясувати рівень їхньої соціальної структурованості. Істотний вплив на професійну стратифікацію інонаціонального населення мала політика імперських урядів.

Исследование основных тенденций производственной занятости и общественного разделения труда среди этносов Украины позволило выявить уровень их социальной структурированности. Существенное влияние на профессиональную стратификацию инонационального населения имела политика имперских правительств.

There is investigated basic tendencies of production employment and public division of labor among Ukrainian ethnic groups, there is found out the level of their social structure. There is analysed the influence of policy of imperial governments on professional stratification of inonational population.

Надійшла 19 вересня 2011 р.